

Chrystologia modlitw św. Jana Apostoła zawartych w „Dziejach Jana spisanych przez Prochora” a nauczanie Soboru Nicejskiego z 325 roku

The Christology in the Prayers of St. John the Apostle as Contained
in the ‘Acts of John Written by Prochorus’ and Its Relationship
to the Teachings of the Council of Nicaea (325)

Adam R. Sikora¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

Abstrakt: Celem artykułu jest ukazanie recepcji nauczania Pierwszego Soboru Nicejskiego z 325 roku w jednym z dzieł literatury starożytnej, które odgrywa kluczową rolę w tradycji religijnej na wyspie Patmos — miejscu przebywania skazanego na zesłanie przez władze rzymskie św. Jana Apostoła. Dziełem tym jest pismo zaliczone do literatury apokryficznej znane zasadniczo pod tytułem *Wędrowki św. Jana Teologa spisane przez Prochora*, którego powstanie datuje się najczęściej na bliski czas po wspomnianym Soborze. Przedmiot badań ograniczono do tekstów modlitw św. Jana zawartych w tym dziele, zarówno w jego edycji krytycznej (Th. Zahn), jak i w manuskrypcie przechowywanym w Bibliotece Monastynu św. Jana Teologa w Chorze na Patmos. Przeprowadzone analizy pozwoliły stwierdzić, że w modlitwach tych jednoznacznie została wyznana wiara w bóstwo Chrystusa, Jego równość w naturze z Bogiem Ojcem i Duchem Świętym, co oznacza pełną zgodność z nauczaniem Soboru, choć niekoniecznie bezpośrednią od niego zależność. Teksty modlitw wskazują na powstanie dzieła w środowisku, w którym chrystologia określona na Soborze została przyjęta bez zastrzeżeń.

Słowa kluczowe: św. Jan Apostoł, I Sobór Nicejski, modlitwa, chrystologia, Prochor

¹ Ksiądz Adam Ryszard Sikora OFM — prof. dr hab., prezbiter Zakonu Braci Mniejszych, wykładowca Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, pracownik Zakładu Teologii Historycznej, członek Stowarzyszenia Biblistów Polskich i Associazione ex-alumni del Pontificio Istituto Biblico; e-mail: arwejher@amu.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-0160-6894>.

Abstract: This article examines the reception of the teachings of the First Council of Nicaea (325) within a significant work of ancient literature central to the religious tradition of Patmos—the island where St. John the Apostle was exiled by Roman authorities. The work in question, classified as apocryphal literature, is commonly known as *The Travels of St. John the Theologian Written by Prochorus*. It is most frequently dated to the period shortly after the aforementioned Council. This study focuses on the prayers of St. John contained in this work, as presented both in the critical edition by Th. Zahn and in the manuscript housed in the Library of the Monastery of St. John the Theologian in Chora, Patmos. The analyses reveal that these prayers explicitly affirm belief in Christ's divinity and His consubstantiality with God the Father and the Holy Spirit. This indicates full alignment with the Christological teachings of the Council, although it does not necessarily imply direct dependence on its formulations. The prayers suggest that the work emerged from a milieu where the Nicene definition of Christology was accepted unequivocally.

Keywords: St. John the Apostle, First Council of Nicaea, prayer, Christology, Prochorus

Wśród bogatej literatury okresu ponicejskiego (po 325 roku) znajduje się dzieło, które stanowi źródło prawie całej tradycji związanej z osobą św. Jana Apostoła² i jego pobytem na greckiej wyspie Patmos, na którą „uczeń, którego Jezus miłował” został zesłany w roku 95 przez cesarza Domicjana. Autor tego utworu, zaliczanego do literatury apokryficznej, przedstawia się jako Prochor, jeden z siedmiu diakonów (Dz 6,5), oddany do posługi Janowi, który z nim przybył także na Patmos i sporządził swoistą kronikę z tego pobytu³. Jego dzieło nie tylko dostarcza informacji o losach św. Jana w ostatnich latach jego życia, lecz zawiera także teksty odzwierciedlające wyznawane przez autora prawdy wiary. Nosi ono tytuł Περίοδοι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου συγγραφεῖσαι παρὰ Προχόρου (*Wędrówki św. Jana Teologa spisane przez Prochora*) i zdaniem wielu uczonych mogło powstać już pod koniec IV wieku⁴,

² V. Guérin, *Description de l'île de Patmos et de l'île de Samos*, Paris 1856, s. 20; S.A. Papadopoulos, *Monastero di S. Giovanni Teologo*, Patmos 1990, s. 6.

³ Większość jednak uczonych uważa, że autor, jako żyjący kilka wieków później chrześcijanin żydowskiego pochodzenia, wcielił się w postać Prochora, pisząc swoje dzieło na podstawie relacji osób, które były na Patmos. Zdaniem tych uczonych, analiza treści utworu pozwala mówić jedynie o Pseudo-Prochorze, anonimowym autorze z V wieku. Por. T. Zahn, *Einleitung*, w: *Acta Joannis unter Benutzung von C. v. Tischendorf's Nachlass*, bearb. v. T. Zahn, Erlangen: Andreas Deichert 1880 (= Hildesheim 1975), s. LII, nota 2; T. Grüll, *Patmiaka. Two Studies on Ancient Patmos*, (Eöt-vös — Füzetek 12; *Acts of John by his Disciple Prochorus: A Study on his Age and Relation to the Island of Patmos*), Budapest 1989, s. 18; M. Starowieyski, *Dzieje Jana pióra Prochora* (DzJPr), w: *Apokryfy Nowego Testamentu. Apostołowie*, cz. 1: *Andrzej, Jan, Paweł, Piotr, Tomasz*, red. M. Starowieyski, Kraków 2017, s. 347.

⁴ I. Boxall, *Patmos in the Reception History of the Apocalypse*, Oxford Theology and Religion Monographs, Oxford 2013, s. 106.

choć są także zwolennicy zarówno jeszcze wcześniejszej⁵, jak i znaczenie późniejszej datacji⁶.

W oparciu o zachowane odpisy greckie, ale także arabskie, armeńskie, etiopskie, gruzińskie, koptyjskie, łacińskie i starosłowiańskie⁷, pod koniec XIX wieku niemiecki uczony Theodor Zahn wydał krytyczne opracowanie „Wędrówek”⁸, które po dziś dzień stanowi podstawę tłumaczeń na języki współczesne, w tym na język polski⁹.

Jak pisze we wstępie autor polskiego przekładu ks. prof. Marek Starowieyski, „dzieło Prochora nie zawiera głębszej myśli teologicznej ani aluzji do ówczesnych sporów teologicznych”¹⁰. Inni jednak badacze¹¹ zwracają uwagę na to, że w utworze tym bardzo wyraźne są tendencje do podkreślania nauki o Trójcy Świętej¹², co według nich wskazuje na możliwy wpływ nauczania Pierwszego Soboru w Nicei w 325 roku, a pośrednio pozwala wskazać na czas powstania tego dzieła.

Zanim podjęta zostanie analiza tych modlitw, wydaje się zasadne przypomnieć choć w kilku słowach istotne tezy nauczania doktrynalnego tego Soboru. Był to pierwszy Sobór powszechny, zwołany przez cesarza Konstantyna I Wielkiego do Nicei w Bitynii w celu zażegnania sporu o bóstwo Jezusa Chrystusa i uregulowania bieżących spraw Kościoła. Zasadniczym powodem zwołania Soboru była konieczność zajęcia stanowiska wobec nowej doktryny trynitarnej, która wstrząsnęła Kościołem po roku 313, gdy uczeń Lucjana z Antiochii,

⁵ Do nich należy np. Jacob Koutlakis, mieszkaniec Patmos, absolwent Patmiady — szkoły na Patmos cieszącej się uznanym autorytetem — który uważa, że pradawny oryginał dzieła zaginął lub nie został dotąd odnaleziony, a znane dzisiaj w różnych wariantach jego odpisy nie zawsze zgodne są z pierwotną wersją. Informację tę zaczerpnąłem bezpośrednio od Jacoba Koutlakisa. Jak wskazuje też Ian Boxall, wprowadzić najstarsze wzmianki o istnieniu tego dzieła pochodzą dopiero z ok. 630 roku, ale badania filologiczne i historyczne pozwalają skłaniać się ku opinii, że mogło ono powstać o wiele wcześniej. Zob. I. Boxall. *Patmos...*, s. 106.

⁶ E. Junod, J.-D. Kaestli, *L'histoire des Actes apocryphes des apôtres du IIIe au IXe siècle: le cas des Actes de Jean*, (Cahiers de la Revue de Théologie et Philosophie 7), Genève–Lausanne–Neuchâtel 1982, s. 110. Później także w: ciż, *Acta Iohannis. Textus alii – Commentarius – Indices* (Corpus Christianorum Series Apocryphorum, t. 2), Turnhout 1983.

⁷ Junod i Kaestli, badacze tego apokryfu, zlokalizowali istnienie ponad 150 manuskryptów zawierających ten tekst; tamże.

⁸ *Acta Joannis...*

⁹ Na język polski po raz pierwszy przełożył je w roku 2013 ks. prof. Marek Starowieyski, który nadał dziełu tytuł *Dzieje Jana pióra Prochora*. Zob. M. Starowieyski, *Dzieje...*

¹⁰ Tamże, s. 347.

¹¹ T. Schermann, *Propheten und Apostellegenden nebst Jünger katalogen des Dorotheus und verwandter Texte*, (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 31), Leipzig 1907, s. 257; T. Grill, *Patmiaka...*, s. 17.

¹² Istotnie, słowa „w imię Ojca, i Syna, i Ducha Świętego” występują w formule chrzcielnej, ale także w formułach egzorcyzmu i uzdrowień, łącznie 20 razy.

prezbiter z Aleksandrii — Ariusz¹³ — podjął kwestię wzajemnych relacji Ojca i Syna w tajemnicy Trójcy Świętej, głosząc, że Bóg jedyny, bez przyczyny i początku, niestworzony i niezmienny, powołał do istnienia Syna jako stworzony z niczego Logos, który przedtem nie istniał¹⁴. Po debatach naukę Ariusza potępiono, ale ponieważ cytaty z Pisma Świętego o Jezusie Chrystusie jako prawdziwym Bogu nie dla wszystkich były jednoznaczne, więc wprowadzono pozabiblijny termin *homoousios* w celu wyrażenia istotowej relacji między naturą Ojca i Syna. Euzebiusz z Cezarei zaproponował przyjęcie symbolu chrzcielnego, stosowanego w jego diecezji. Sobór poszerzył go o formułę wiary: „w jednego Pana, Jezusa Chrystusa, Syna Bożego, narodzonego z Ojca, Jednorodzonego, to jest z natury Ojca; Bóg z Boga, Światło z Światłości, Bóg prawdziwy z Boga prawdziwego, narodzony, nie uczyniony, współistotny Ojcu (*homoousios to Patri*), przez którego wszystko się stało, co jest w niebie i na ziemi”¹⁵. Zasługą Soboru była skuteczna obrona wiary w bóstwo Chrystusa jako Odkupiciela, a zastosowanie terminu *homoousios* stworzyło możliwość włączenia dorobku filozofii w sprawę rozumienia i obrony chrześcijaństwa. Termin *homoousios* stał się jednoznacznym odrzuceniem nauki ariańskiej¹⁶. Podjęte uchwały miały charakter definicji dogmatycznych w sensie ostatecznym i stały się wiążące dla całego Kościoła¹⁷.

W niniejszym opracowaniu zostaje podjęta próba zbadania, czy rzeczywiście, a jeśli tak, to w jakim stopniu nauczanie Soboru Nicejskiego I znalazło odbicie w tekstach modlitw św. Jana zawartych w tym dziele. Zdecydowano się zanalizować jedynie teksty modlitw św. Jana, gdyż w myśl zasady *lex orandi lex credendi*¹⁸ zdają się one stanowić najbardziej reprezentatywną grupę tekstów, gdy

¹³ Inną opinię na ten temat w obszernej publikacji prezentuje H. Pietras: „...umocniło się moje przekonanie, że to nie arianizm był powodem zwołania soboru, ale po prostu jubileusz dwudziestolecia sprawowania władzy przez Konstantyna”. Zob. H. Pietras, *Sobór Nicejski (325). Kontekst religijny i polityczny. Dokumenty. Komentarze*, Kraków 2013, s. 8–9.

¹⁴ Traktat *Thalia* Ariusza neguje równość i współwieczność Jezusa Chrystusa z Bogiem Ojcem („był czas, kiedy Go nie było”; „zanim się narodził, nie istniał”; „stał się z niczego”, „pochodzi z innej substancji”; „jest zmienny i przeobrażalny”). Zob. S. Longosz, *Nicejski symbol wiary*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Lublin 2009, k. 998.

¹⁵ Tekst nicejskiego wyznania wiary podpisanego przez 318 ojców soborowych zamieszczają w języku greckim, łacińskim i polskim A. Baron, H. Pietras, *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 1: (325–787). *Nicea I. Konstantynopol I. Efez. Chalcedon. Konstantynopol II. Konstantynopol III. Nicea II*, Kraków 2002, s. 24–25.

¹⁶ K. Schatz, *Sobory Powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tłum. J. Zakrzewski SJ, Kraków 2001, s. 29.

¹⁷ J. Śrutwa, *Nicejski Sobór I*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Lublin 2009, k. 990–991.

¹⁸ Za autora tego powiedzenia uważa się Prospera z Akwitanii, galijskiego mnicha z V wieku, ucznia św. Augustyna, który w rzeczywistości w jednym ze swoich dzieł zamieścił zdanie: „ut legem credendi lex statuat supplicandi” („aby prawo modlitwy [dosł. błagania] określało prawo wiary”). Z czasem przypisano mu znaczenie daleko wykraczające poza myśl Prospera, gdyż fraza

chodzi o przekaz doktryny wiary. Przedmiotem analiz będzie przede wszystkim aspekt chrystologiczny modlitw, czyli jaki obraz Chrystusa one ukazują.

Modlitwy św. Jana w dziele Prochora

Podstawą prezentowanego artykułu będzie w pierwszej kolejności tekst krytyczny opracowany przez Teodora Zahna w przekładzie Marka Starowieyskiego. Z racji jednak wpływu tego dzieła na wytworzenie się lokalnej tradycji o pobycie i modlitwach św. Jana na wyspie Patmos uwzględniony zostanie także tekst manuskryptu przechowywanego w Bibliotece Monastynu św. Jana Teologa w Chorze na Patmos. Jest to rękopis pochodzący z XVII wieku i skatalogowany pod numerem 940. Stanowi poszerzoną wersję apokryfu z XIV wieku znajdującego się pod numerem katalogowym 188 w tej samej bibliotece. Dzieło z XIV wieku nosi tytuł: *Dzieje świętego apostoła i ewangelisty Jana Teologa spisane przez jego ucznia Prochora*. Początek i koniec obu wersji jest różny. Wersja apokryfu z XVII wieku wydana została po raz pierwszy drukiem dopiero w roku 1995¹⁹ z okazji 1900. rocznicy powstania Księgi Apokalipsy św. Jana.

Dzieło Prochora ze względu na miejsce akcji dzieli się na dwie wyraźne części, a mianowicie na część pierwszą, przedstawiającą dzieje Apostoła od czasu opuszczenia przez niego Jerozolimy aż do przybycia na wyspę Patmos, oraz część drugą, opisującą pobyt św. Jana na wyspie i powrót z zesłania do Efezu.

W pierwszej części dzieła Prochora znajdują się następujące teksty modlitw św. Jana:

1. Pierwszy, przekazany przez Prochora tekst modlitwy św. Jana złączony jest z metropolią Azji Mniejszej — Efezem. Jan, podjąwszy w tym mieście próbę odwiedzenia licznie zgromadzonego ludu od kultu Artemidy, ukazany jest jako stojący przed jej świątynią i posągiem bogini wystawionym z okazji święta na zewnątrz. Znosi on modlitwę do Chrystusa: (TZ²⁰) *Panie Jezu Chryste, spraw, aby ci ludzie uwierzyli, że Ty jesteś Bogiem jedynym na niebie i na ziemi, i że nie ma innego poza Tobą* [34]²¹. Tekst tej modlitwy jednoznacznie wskazuje na wiarę w Jezusa Chrystusa jako Boga, opisując Go w taki sposób, w jaki określano Boga w Starym

ta nie oznacza u niego jakiejś żelaznej reguły, według której wiarę Kościoła należy odczytywać głównie lub nawet wyłącznie z jego liturgii.

¹⁹ Anqousa (Anthousa Monaches), *Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ διακόνου Προχοῦρου*, I. M. Euaggelismoj Mhtroj Hgaphmenou, Aqhnai 1995.

²⁰ Skrótom (TZ) będzie określany w całym artykule tekst z przekładu wydania Theodora Zahna.

²¹ Numery w nawiasach kwadratowych oznaczają numer fragmentu dzieła tak oznaczonego w wydaniu T. Zahna.

Testamencie (por. np. Pwt 4,35; Iz 44,6; 45,5; Oz 13,14). Jest to Bóg Jedyny, wobec którego wszystkie czczone przez ludzi bóstwa są niczym, nie istnieją. Na tle kultów pogańskich w Efezie, zwłaszcza głęboko zakorzenionego kultu Artemidy, św. Jan w swej modlitwie daje wyraz monoteizmowi i jednoznacznie wyznaje, że Jezus Chrystus jest Bogiem jedynym. (TP)²² *Panie Jezu Chryste, w swoim miłosierdziu przekonaj tych ludzi, karząc ich nieco, że Ty jesteś Bogiem i poza Tobą nie ma innych bogów [38]*²³.

Tekst modlitwy z wydania rękopisu z Patmos wyraża tę samą myśl, wyraźnie potwierdzając wiarę w bóstwo Chrystusa i zaprzeczając istnieniu jakichkolwiek innych bóstw.

2. Drugi tekst znajduje się w bezpośredniej bliskości, w tym samym kontekście. Gdy po słowach modlitwy Jana nastąpiło trzęsienie ziemi, w wyniku którego zginęło ośmiuset ludzi, Apostoł odpowiedział na błagania pozostałych przy życiu, by tym zmarłym przywrócić życie. Zdjęty litością zwraca się do Chrystusa, prosząc o ich wskrzeszenie:

(TZ) *Panie Jezu Chryste, który jesteś Bogiem u Boga, zawsze będącego Bogiem i Ojcem, Panie Jezu Chryste Synu Boży, który objawiłeś się dla zbawienia wszystkich ludzi i odpuszczasz nam, wierzącym w Ciebie nasze grzechy, odpuść i tym ludziom, którzy nie uwierzyli i umarli. Wskrześ ich, aby uwierzyli w Ciebie i spraw, aby sługa twój mówił z odwagą Twoje słowa [35].*

Ten tekst również wyraźnie mówi o bóstwie Jezusa, o Jego synostwie Bożym, jako o Tym, który jest „u Boga” (por. J 1,1). Wspomina też jednoznacznie o dokonanym dziele zbawczym, dzięki któremu wierzący otrzymują przebaczenie grzechów. Tekst modlitwy wyraża również wiarę w możliwość odpuszczenia grzechów także tym, którzy nie uwierzyli, oraz wiarę w moc Chrystusa, by przywrócić życie umarłym. Z całości wyłania się obraz Chrystusa jako Boga, Pana życia i śmierci, który jako Zbawiciel przyniósł odpuszczenie grzechów (aspekt soteriologiczny).

(TP) *O Boże, który istniejesz od wieków, Panie Jezu Chryste, Synu Boga, który pojawiłeś się dla zbawienia wszystkich ludzi i przebaczyłeś nam, którzy wierzymy w Ciebie, nasze grzechy, przebacz tym, którzy ponieśli śmierć i wskrzesz ich swoją wszechmocną ręką i otwórz ich serca, tak, by mogli być oświeceni poznaniem Ciebie. Daj także mi odwagę głoszenia Twojego dzieła bez lęku [39].*

²² Skrót (TP) będzie określany tekst z Patmos wydany przez s. Anthonę.

²³ Numery w nawiasach kwadratowych oznaczają numer fragmentu dzieła tak oznaczonego w wydaniu s. Anthonę.

W modlitwie z tekstu z Patmos prawie identycznymi słowami wyrażona jest wiara w bóstwo Chrystusa i moc Jego zbawczego dzieła.

3. Trzecia, krótka modlitwa w opisie dalszych wydarzeń w Efezie następuje po aresztowaniu Jana wskutek fałszywego oskarżenia przez „mężów efejskich”. Zaprowadzony do świątyni Artemidy, wznosząc oczy, modlił się słowami:

(TZ) *Niech się zawali, Panie Jezu, ta świątynia, ale niech nie zginie w niej żaden człowiek [42].*

Słowa modlitwy do Jezusa wyrażają wiarę w Jego moc niszczenia pogańskich ośrodków kultu i jednocześnie ocalenia ludzi w nich się znajdujących. Wprawdzie nie explicite, ale dość wyraźnie wyrażona jest w tej modlitwie wiara we wszechmoc Bożą Chrystusa. W tekście z Patmos ta modlitwa się nie pojawia.

4. Kolejna, czwarta modlitwa Apostoła w tej części dzieła znajduje się w opisie drogi morskiej z Efezu na Patmos, gdzie Jan przewożony jest na zesłanie. Eskortujący go żołnierze zwracają się do niego z prośbą o pomoc, gdyż syn jednego z nich niefortunnie wypadł za burtę i zniknął w odmętach morza. Jan w dialogu z żołnierzami wskazuje na bezsilność bóstw, w które wierzą, a następnie modli się w następujący sposób:

(TZ) *Morze, morze, mówi Syn Boży, który chodził po falach, dla którego noszę te więzy ja, jego sługa, zwróć między nas chłopca zdrowego.*

W tej modlitwie św. Jan zwraca się do żywiołu w imieniu Chrystusa, prosząc, aby On wydał morzu rozkaz zwrotu zdrowego zaginionego chłopca. Natychmiastowe i w pełni zrealizowanie tego rozkazu wskazuje na boski autorytet Chrystusa. Scharakteryzowanie Jezusa jako tego, „który chodził po falach” (por. Mt 14,25–26), jest dodatkowym podkreśleniem Jego nadnaturalnych mocy.

(TP) *O Przedwieczny Boże, Stwórco wszystkiego, od którego wszystkie stworzenia biorą swe istnienie, jedyny wszechmocny Królu wszystkich, Jezusie Chrystusie, który wypełniłeś plan naszego zbawienia, któremu podobano się chodzić po morzu suchymi stopami, jakbyś chodził po ziemi, który obiecałeś nam, że jeśli będziemy prosić Cię o cokolwiek z całego serca i duszy, to otrzymamy w obfитоści, to do Ciebie, o Nauczycielu, ten Jan znosi swe błaganie. Pospiesz się i odpowiedz na moją modlitwę. Któż zdoła się oprzeć mocy Twojego ramienia? [57–58].*

Tekst modlitwy zawartej w manuskrypcie z Patmos jest bardziej rozbudowany. Apostoł zwraca się do Jezusa Chrystusa, którego najpierw określa „Przedwiecznym Bogiem i Stwórcą”, a potem „Królem” i Tym, który wypełnił plan zbawienia, podkreślając na końcu Jego wszechmoc. Także więc w tym tekście Jezus Chrystus wyznany jest jako prawdziwy Bóg — Stwórca, Pan i Zbawiciel świata.

Podsumowując, w pierwszej części dzieła Prochora Jezus dwukrotnie nazwany jest wprost Synem Bożym (TZ 2²⁴; TP 2), trzy razy określony jest jako Bóg: „Ty jesteś Bogiem” (TZ 1, TP 1; TZ 2, TP 2; TZ 4), raz jako „Stwórca wszystkiego” (TP 4) i raz jako „Król wszystkich” (TP 4). Wszystkie te określenia Chrystusa w pełni współgrają z nauką Pierwszego Soboru Nicejskiego, jednoznacznie wskazując na ortodoksyjność autora tego dzieła, wyznającego wiarę w bóstwo Chrystusa i jedność Jego natury z naturą Boga Ojca.

W drugiej części dzieła Prochora, stanowiącej dwie trzecie całości, znajduje się kolejnych kilka modlitw Apostoła, umieszczonych w różnych kontekstach.

1. Pierwsza znajduje się w szerokim opisie wydarzeń związanych ze starciem św. Jana z Kynopsem, czarownikiem z Patmos. Apostoła, nie dając się sprowokować sztuczkom demonicznym Kynopsa, modli się z rozłożonymi rękoma nad brzegiem morza, do którego dla swoich popisów, rzekomo wskrzeszających umarłych, wskakiwał Kynops:

(TZ) Panie Jezu Chryste, który sprawiłeś, że Mojżesz dzięki temu znakowi zwyciężył Amalekitów, pograjż Kynopsa w głębinach morza, aby już nigdy nie ujrzał słońca i by nigdy nie ujrzano go wśród ludzi żyjących [105].

Ta modlitwa skierowana jest do Chrystusa i jest prośbą Apostoła o Jego interwencję, by ostatecznie usunąć spośród żyjących Kynopsa, demonicznego czarownika zwodzącego mieszkańców wyspy. Modlitwa ta jest połączona z gestem wyciągniętych, rozłożonych ramion na wzór Mojżesza, który właśnie dzięki takiej postawie przyczynił się do zwycięstwa Izraelitów nad Amalekitami (Wj 17,10–13). Chrystus zrównany jest tu z Bogiem Starego Testamentu, co jednoznacznie wyraża wiarę w Jego bóstwo. Apostoła mówi wprost, że to Chrystus sprawił zwycięstwo Mojżesza nad Amalekitami.

(TP) O Boże i Ojczy naszego Pana Jezusa Chrystusa, który dałeś Mojżeszowi władzę nad Amalekiem, używając tego znaku, zrzuć oszusta Kynopsa w głąb morza, aby nigdy więcej nie ujrzał słońca ani nie pojawił się między żywymi ludźmi [117].

W wersji z Patmos św. Jan zwraca się do „Boga, Ojca Jezusa Chrystusa”. Wyekspozowana została tutaj rola Boga Ojca, ale Chrystus określony jest jako Pan, co wskazywać może na zamiar podkreślenia Jego natury równej Ojcu.

2. Gdy zwolennicy Kynopsa trwali nad brzegiem morza przez trzy doby bez jedzenia i picia, spodziewając się wyłonienia czarownika z morza, Jan modli się za nich ze współczuciem:

²⁴ Numery w nawiasach oznaczają numer kolejnej omawianej modlitwy Janowej w danej części dzieła.

(TZ) *Panie Jezu Chryste, dla którego to wszystko znoszę, ześlij sprawiedliwość w serca ludu, aby nikt z nich nie zginął* [106].

W tej modlitwie Chrystus jest ukazany jako Ten, który ma moc przemieniać serca ludzi trwających w bałwochwalstwie, co po raz kolejny wskazuje na Jego boską moc, a tym samym na Jego bóstwo.

(TP) *O Jezu Chryste, Stwórco wszystkiego, co oddycha i Dawco życia, ze względu na to co cierpię, uczyn serca tych ludzi uczciwymi, aby nikt z nich nie zginął* [119].

W tekście z Patmos podkreślona jest równorzędna z Bogiem Ojcem rola Chrystusa w dziele stworzenia, a więc również Jego boska natura. Jezusa jako „Dawcę życia” określa w swoim przemówieniu w Jerozolimie św. Piotr (Dz 3,15).

3. Po śmierci z wycieńczenia trzech zwolenników Kynopsa, którzy nadaremno wyczekiwali na jego wynurzenie się z morza, Apostoł znosi modlitwę, prosząc o ich wskrzeszenie:

(TZ) *Panie Jezu Chryste, który głosem trąby obudzisz w dniu sądu ostatecznego rodzaj ludzki śpiący od wieków, daj Twoją łaskę tym trzem ludziom* [107].

W tej modlitwie Chrystus ukazany jest jako eschatologiczny Sędzia, który wskrzesza ze snu śmierci umarłych, ale także jako Ten, który może wskrzeszać ludzi w każdym czasie. Zatem także ta modlitwa wyraża wiarę w bóstwo Jezusa równe Bogu Ojcu, który w starotestamentowych zapowiedziach ukazany jest jako sędzia ludzkości w dniu ostatecznym (Am 5,18nn; Jer 25,30–38; Iz 66,16; Jl 4,12nn; Mdr 4,20–5,23).

(TP) *O Panie, Jezu Chryste, który w dniu ostatecznym przywrócisz do życia tych, którzy zasnęli we wszystkich czasach, straszliwym dźwiękiem trąby, daj mnie, swemu słudze, dusze tych trzech osób, aby Twoje Najświętsze Imię mogło zostać uwielbione poprzez zbawienie tego ludu* [120].

Nieco rozbudowany tekst z Patmos wyraża tę samą ideę dotyczącą osoby Chrystusa: jest On Bogiem, Panem życia i śmierci.

4. Czwarty tekst krótkiej modlitwy św. Jana znajduje się w opisie wydarzeń, do których doszło w położonym na północy wyspy mieście Myrinuza. Znajdowała się tam świątynia Dionizosa, miejsce, gdzie w czasie świąt ku czci tego bożka dopuszczano się nie tylko aktów bałwochwalczych, ale także wielu niemoralnych ekscesów. Po fizycznym zaatakowaniu św. Jana przez kapłanów Dionizosa i dotkliwym pobiciu go przez nich Apostoł wznosi krótką modlitwę:

(TZ) *Panie Jezu Chryste, niech zapadnie się świątynia Dionizosa* [128].

Jest to kolejna modlitwa prosząca Jezusa o zniszczenie ośrodka kultu bałwochwalczego, która natychmiast zostaje przez Niego wysłuchana. Tekst wyraża wiarę w boską wszechmoc Chrystusa, który reaguje na zło czynione Jego świętym i niszczy zło w samym jego źródle.

(TP) *O Boże i Ojciec Jezusa Chrystusa, który jesteś naszą nadzieją, który zburzyłeś wielkie siedziby obcego ludu z siłą dzielnego Samsona, zechciej teraz zniszczyć tę świątynię rozpusty* [147–148].

W tekście z Patmos św. Jan zwraca się do Boga Ojca, który w Starym Testamencie objawił się jako Ten, który za pomocą Samsona zniszczył filistyńską świątynię Dagona w Gazie (Sdz 16,30). Bóg jest tu określony jako Ojciec Jezusa Chrystusa. Przywołanie imienia Jezusa Chrystusa zdaje się wskazywać na chęć podkreślenia współdziałania Ojca i Syna, a tym samym na Ich równą naturę.

5. Piąta modlitwa Janowa umieszczona została w opowiadaniu o czarowniku Noecjanie z Myrinuzy. Gdy Jan zburzył świątynię Dionizosa i przyczynił się do śmierci pod jej gruzami jego dwunastu kapłanów, Noecjan powziął zamiar zabicia go, jeśli nie wskrzesi tych umarłych. Noecjan, sam próbując przy pomocy złych sił przywrócić zmarłym życie, wobec niemożności dokonania tego skompromitował się przed tłumem, który wówczas jego chciał zabić. Ludzie ci, odwróciwszy się od Noecjana, zwrócili się do Jana, prosząc, by pouczył ich o wierze i ochrzcił. Chcąc temu przeszkodzić, Noecjan zamienił przy pomocy magicznych sztuczek wodę z rzeki w krew. Wówczas św. Jan wznosił modlitwę do Jezusa Chrystusa:

(TZ) *Panie Jezu Chryste, Synu Boży, który ludziom dałeś istoty czyste, przywróć wodzie rzeki tę postać, którą od Ciebie otrzymała, a Noecjana dotknij ślepotą, aby nie mógł przejść z jednego miejsca na drugie* [133].

Jezus Chrystus znów nazwany jest bezpośrednio Synem Bożym. Do niego zwraca się Apostoł z wiarą w Jego wszechmoc zdolną do przywracania naturze pierwotnego stanu i do karania tych, którzy przy pomocy sił demonicznych przeszkadzają innym w przyjęciu wiary w Tróję Świętą. Sam bowiem Noecjan i jego rodzina po wyrażeniu żalu i prośbie o chrzest, zostali przez Jana pouczeni „o Ojcu, i o Synu, i o Duchu Świętym” [134].

(TP) *O Panie, Jezu Chryste, Ty, który oślepiłeś tych, którzy przyszli przeciw prorokowi Elizeuszowi, dotknij ślepotą także oczy cielesne Noecjana, aby mógł spojrzeć ku Tobie oczyma duszy* [155].

W tekście z Patmos Chrystus wprawdzie nie jest explicite nazwany Synem Bożym, ale odwołanie się do działania na wzór Boga oślepiającego wrogów proroka Elizeusza (2 Krl 6,18) wskazuje na wiarę w Jego boską naturę.

6. Szósty tekst modlitwy znajduje się w opowiadaniu o Proklianie i jej synu Sosipatrze, którego ona próbuje uwieść. Jan, przeciwstawiając się tej amoralnej sytuacji, staje się dla Proklianym nieprzejednanym wrogiem. Wykorzystuje ona obecność w mieście nieprzyjaznego chrześcijanom prokonsula Makrynusa i fałszywie oskarża przed nim zarówno Jana, jak i swego syna o niemoralne wobec niej zamiary. Makrynus, dając wiarę

jej słowom, skazuje obu na śmierć. Po ogłoszeniu tego wyroku Apostoł modli się słowami:

(TZ) *Panie Jezu Chryste, który masz naturę nieporuszoną i stałą, wstrząśnij i porusz tym miejscem z powodu złego i niesprawiedliwego wyroku prokonsula* [145].

W kolejnej modlitwie pojawia się określenie Jezusa Chrystusa jako Pana. Wyrażona jest tu wiara w Jego „nienaruszoną i stałą naturę”, co jest wskazaniem na Jego boskość. Chrystus jest też ukazany jako Ten, który ma moc zareagowania ze skuteczną mocą na niesprawiedliwość spotykającą człowieka niewinnego.

Tekst z Patmos mówi w tym miejscu o modlitwie Jana do Boga w ciszy i nie przytacza żadnych jego słów.

7. Siódma modlitwa w dziele Prochora znajduje się w tym samym kontekście opowiadania o Proklanie i Sosipatrze. Po wcześniejszej modlitwie Jana, gdy „zatrzęsła się ziemia”, a Makrynus i Proklania zostali dotknięci fizyczną niemocą, prokonsul prosi Apostoła o uzdrowienie. Wówczas Jan zaczyna modlitwę:

(TZ) *Synu Boży, który zesłałeś swą niezwykłą moc na to miejsce, aby dać naukę ludziom niegodziwym, niech ogrom Twego miłosierdzia zwycięży grzechy tych ludzi; niech ziemia znowu stanie się spokojna, jak była dawniej, a ludzie niech będą zdrowi jak poprzednio* [146].

Modlitwa wyraża wiarę w synostwo Boże Chrystusa i związaną z nim „niezwykłą moc” pouczającą ludzi niegodziwych oraz „ogrom miłosierdzia” pokonujący ludzkie grzechy i zapewniający ziemi spokój, a ludziom zdrowie.

(TP) *Synu i Słowo Boga i Ojca, który posłałeś swoje wszechmocne ramię do tego miejsca, aby przywieść głupich i rozpustnych ludzi do ich rozumu, ześlij także swoje obfite i niewypowiedziane współczucie i przywróć wszystko do pierwotnego stanu. Bo Ty, Jezu Chryste, jesteś Królem wszystkich wieków i rządzisz wszystkim w swojej wielkiej mocy* [169–170].

W tekście z Patmos Jezus określony jest jako „Słowo Ojca” i „Król wszystkich wieków”, co wskazuje na Jego równość z Ojcem, a tym samym na Jego boską naturę.

Podsumowanie. Chrystologia modlitw zawartych w drugiej części dzieła Prochora wyraża się przez następujące określenia: „Stwórca wszystkiego” (TP 2), „Dawca życia” (TP 2), „Syn Boży” (TZ 5, TZ 7, TP 4, TP 7), „Słowo Boga Ojca” (TP 7), a także opisowe określenia bóstwa Jezusa ukazujące Go jako równego Ojcu (TZ 1, TP 1) i jako Tego, którego „natura jest stała i nienaruszona” (TZ 6). Obraz Chrystusa jest tu więc w pełni zgodny z nauczaniem Pierwszego Soboru Nicejskiego: podkreśla boską naturę Chrystusa i Jego równość z Ojcem.

Poza modlitwami znajdującymi się zarówno w wydaniu Th. Zahna, jak i w rękopisie 940 z Monasteru na Patmos (XVII w.), istnieją teksty modlitw zawarte tylko w manuskrypcie 188 z Patmos (XIV w.). Zostaną one przytoczone i omówione poniżej, gdyż jak można przypuszczać, teksty te wywarły wpływ na tworzenie się tradycji religijnej mieszkańców wyspy, w tym na wyznawaną przez nich wiarę. Oto one w ich narracyjnym kontekście:

1. Po opuszczeniu Patmos św. Jan wraca do Efezu przez Milet. Po jednodzielnym pobycie w Milecie, odbiwszy od brzegu, po dwóch milach drogi słyszą on i jego towarzysze podróżny głos z nieba: „Janie, wkrótce oddasz chwałę swemu Panu w Efezie, co przyniesie chwałę tobie i twoim braciom, a także niektórym ludziom, którzy uwierzą przez ciebie”. Na te słowa Apostoł zareagował modlitwą:

Panie, Ty widzisz, że odbywam podróż na Twoje polecenie. Niech się spełnia Twoja wola [177].

Jezus jest w tej modlitwie wyznawany jako Pan, którego wola, tak jak wola Ojca, ma być spełniona. Ten tekst wskazuje na Chrystusa jako równego Ojcu, a więc równego w bóstwie.

2. W dalszym ciągu narracji Apostoł, przybywszy do Efezu, spotyka się z wysokim dowódcą wojskowym Lykomidesem, który, powołując się na otrzymaną wizję, prosi św. Jana o uzdrowienie swej żony Kleopatry. Apostoł dostrzega jednak brak wiary u Lykomidesa i przewiduje jego śmierć z powodu niewiary. Wobec niebezpieczeństwa ze strony tłumu na wieść o śmierci Lykomidesa i jego żony Apostoł modli się słowami, prosząc, by działania Złego nie ściągnęły na niego nieszczęścia:

O Panie, nie ustępuj temu, kto raduje się z rzeczy złych, przez które inni cierpią. Ale niech Twoje święte Imię i Twoje miłosierdzie pośpieszą mi na pomoc. Wskrześ te dwa ciała, które leżą tutaj, by nie obróciło się to przeciwko mnie [180].

W kolejnej modlitwie wyrażona jest wiara w Chrystusa, który ma moc wskrzeszania umarłych, a pośrednio w Jego moc boską.

3. Gdy tłumy dotarły przed dom Lykomidesa, Jan kontynuował modlitwę:

Teraz jest czas, abyś mnie pokrzepił po trudach, które mnie umęczyły. Teraz jest czas, o Chryste, abym śmiało mówił do Ciebie. O Lekarzu, który uzdrawiasz bez nagrody, nie pozwól, aby ludzie śmiali się ze mnie, gdy doszedłem do tego miejsca. O Jezu, broń mnie przed tak wielkim tłumem, który przychodzi do Ciebie, Nauczyciela wszystkich. Zobacz smutek, zobacz tych dwoje, którzy leżą martwi. Uczyni tych, którzy się

tu zebrali, świętymi naczyniami na Twoją służbę, gdy zobaczą Twój dar życia. Bo powiedziałeś, o Chryste: „Proście, a będzie wam dane”. Więc teraz prosimy Cię, o Królu, nie o złoto ani srebro, ani o własność, ani o żadną inną stworzoną rzecz, ani o żadną ziemską rzecz, która jest przeznaczona do zniszczenia, ale prosimy Cię, abyś przywrócił dwie dusze do ich ciał, abyś przez cud przywrócił tych, którzy uwierzą w Ciebie, na Twoją ścieżkę i do Twojej nauki oraz do ufności, by odważnie mówili do Ciebie i by wrócili do cudownych rzeczy, które obiecujesz. Gdy zobaczą Twoją moc, gdy wskrzesisz tych, którzy umarli, niektórzy z nich będą zbawieni. Daj nam także nadzieję, którą w Tobie pokładamy [180–181].

Także w tej modlitwie Chrystus wyznawany jest jako mający moc wskrzeszenia umarłych, co pośrednio zawiera myśl o Jego boskiej wszechmocy. Określany jest też tytułami takimi jak Bóg w Starym Testamencie: „Lekarz” (por. Wj 16,26; por. Łk 4,23), „Nauczyciel” (Iz 30,20; por. Mt 9,11) oraz „Król” (Ps 5,3; Mt 27,29).

4. Kolejna modlitwa zawarta jest w opisie o sytuacji mającej miejsce po wskrzeszeniu Kleopatry, kiedy dowiedziawszy się o śmierci męża, nie potrafi ona poradzić sobie z tym psychicznie, mimo że św. Jan zapowiada jej, że jeśli zachowa wiarę, to ujrzy męża żywego. Apostoł, współczując kobiecie, modli się za nią słowami:

O Panie, Jezu Chryste, widzisz, jak Kleopatra zмага się i w swej potrzebie jej dusza woła do Ciebie w ciszy. Ona hamuje się i nie pokazuje niewyobrażalnego zamieszania, które jest w jej duszy. Wiem, że kiedy Lykomides umarł, ona również umarła z powodu śmierci męża [184].

Modlitwa wyraża wiarę w Jezusa jako Pana, który zna niewypowiedziane modlitwy udręczonego człowieka, „wołającego do Boga w duszy”.

5. Następną modlitwa znajduje się w opisie mowy pożegnalnej św. Jana podczas spotkania na niedzielnej Eucharystii. Udzielając zebrany szereg poleczeń, Apostoł zaczął się modlić słowami:

O Jezu, który uplotłeś ten wieniec, Ty, który połączyłeś te liczne kwiaty w Twój bukiet, który nigdy nie zwiędnie, Ty, który zasiałeś te słowa, i który jesteś jedynym, który troszczy się o swoje sługi, i Lekarzem, który leczy za darmo, który jesteś jedynym Dobroczyncą bez pychy, jedynym Miłosiernym i Miłośnikiem ludzkości, jedynym Zbawicielem i Sprawiedliwym,

Tym, który jest odwiecznie, i który jest we wszystkich rzeczach i wszędzie obecny, i otacza i wypełnia wszystko, Chryste, Synu Boży, chroń, o Panie, swoje sługi, czuwając nad nimi i nawiedzając je [188–189].

W tej modlitwie pojawia się kilka określeń Chrystusa („Lekarz”, „Dobroczynca”, „jedyne Miłosierny i Miłośnik ludzi”, „Zbawiciel”, „Sprawiedliwy”) wraz z najbardziej wzniosłym tytułem chrystologicznym: „Syn Boży”.

6. Kolejna modlitwa znajduje się bezpośrednio po modlitwie wcześniejszej, po słowach Apostoła proszącego o podanie mu chleba. Otrzymałszy go, zaczyna składać dziękczynienie następującymi słowami:

Jaką chwałę lub jaką ofiarę albo jakie dziękczynienie mamy składać, łamiąc chleb? Ale oddajemy je, o Jezu, tylko Twojemu Imieniu, wychwalamy Imię, które dał Ci Twój Ojciec, wychwalamy Twoje wejście przez tę bramę nieba, wychwalamy Zmartwychwstanie, które nam pokazałeś, wychwalamy Twoją Drogę, wychwalamy Twoje Nasienie, Łaskę Twoich Słów, Wiarę bez końca, Perłę, Skarb, Pług, Sieć, Wielką Miarę, Diadem, Syna Człowieczego, Który się dla nas narodził, Tego, Który dał nam prawdę, odpoczynek od pracy, wiedzę, moc, nakaz, odwagę mowy, nadzieję, miłość, wolność i schronienie, które mamy w Tobie. Bo Ty, o Panie, jesteś Korzeniem Nieśmiertelności i Wiosłem Nieskazitelności i Siedzibą Wiecznych Dóbr. Ty, o Panie, jesteś Tym, który jest, który przyjął wszystkie te rzeczy dla nas, abyśmy wzywając Ciebie przez nie, mogli chwalić Twoją Wielkość, który jesteś obecny, Niewidzialny dla nas i Widoczny tylko dla czystych, i wyobrażony w człowieku. Spójrz na tych, którzy uwierzyli w Ciebie w prawdzie, pobłogosław ten chleb i nas przez niego, bo Twoja jest chwała i moc z Ojcem i Duchem Świętym i na wieki wieków. Amen [189–190].

Jest to jedyna modlitwa w dziele Prochora, w której wymienione są wszystkie trzy Osoby Boskie. Ta trynitarna formuła, która często, bo aż dwadzieścia cztery razy (w krytycznej edycji Zahna) występuje w formule chrzcielnej, może być śladem starożytności tej modlitwy, sięgającej czasów niedługo po Pierwszym Soborze Nicejskim.

7. W ostatnich chwilach ziemskiego życia Jana, gdy przygotowuje się on, by spocząć w grobie, ukazany jest jako pouczający ludzi kopiących dla niego grób i udzielający im błogosławieństwa. Po zdjęciu szat i złożeniu ich w grobie, w samej tylko bieliźnie, stanąwszy, z wyciągniętymi rękami, modli się:

O Boże, Ty wybrałeś nas do misji do narodów, Ty posłałeś nas na świat, Ty objawiłeś się przez Prawo i Twoich proroków, dałeś poznać całemu stworzeniu Twoją dobroć i objawiłeś się nawet zwierzętom, uspokoiłeś jałową i dziką duszę, widziałeś ją leżącą martwą w grobie, a ukazałeś się jako Prawo dla niej, pogrzebanej w głębinach nieprawości, ukazałeś się jej, pokonanej przez Szatana, zwyciężyłeś jej wroga, który uciekł się do Ciebie, podałeś jej swoją dłoń i wyciągnąłeś ją z piekła, nie pozwoliłeś jej żyć w ciele, pokazałeś jej samego wroga, dałeś jej jasną wiedzę o Tobie, o Boże, Panie Jezu, Ojczy Królestwa niebieskiego i Boże Niebios, Prawo miejsc wiecznych, Strażniku ziemi i Postrachu podziemi, przyjmij rychło także duszę Jana. Zachowałeś mnie aż do tej godziny tak czystym od złych uczynków ciała. Ocaliłeś mnie od złądy doczesnej natury i poprowadziłeś mnie ku Życiu Wiecznemu, oddzieliłeś mnie od nieczystego obłądzenia ciała, zniszczyłeś ukrytą chorobę mojego ciała i duszy, wygnałeś ze mnie tego, który zbuntował się we mnie, zachowałeś moje dziewictwo nienaruszone, pokazałeś mi, jak zachować czystą moją wiarę w Ciebie. Dałeś każdemu nagrodę, której był godzien, rozkazałeś mojej duszy, aby niczego nie uważała za cenniejsze od Ciebie. Na razie, o Panie, Jezu Chryste, ukończyłem zadanie głoszenia zbawienia, które mi powierzyłeś. Więc, Mistrzu, uczyni mnie godnym odpoczynku w Tobie i daj mi Twoje Królestwo, które jest nieopisanym i niewypowiedzianym zbawieniem, i niech ogień, który ma nadejść, ode mnie się oddali, niech ciemność zostanie pokonana, niech robak straci swoją siłę, niech demony omdleją, niech przywódcy zostaną zmiżdżeni, niech moce, które są przeciwko mnie, zostaną zawstydzone, niech diabeł się złęknie, niech jego moc zostanie zniszczona, niech jego furia zostanie stłumiona, niech jego siła zniknie, niech zostanie zupełnie przegoniony, i daj mi, o Panie, abym szedł Twoją prostą drogą bez bycia wyśmianym, abym mógł cieszyć się tym, co obiecałeś tym, którzy żyli w czystości i którzy kochali tylko Ciebie [193–196].

W tej ostatniej modlitwie zamieszczonej w dziele Prochora w rękopisie na Patmos św. Jan zwraca się do Jezusa, co wynika jednak dopiero z dalszej części modlitwy. Nie pojawia się tu tytuł „Syn Boży”, ale uroczyste określenia: „Bóg Pan”, „Ojciec królestwa niebieskiego”, „Bóg niebios”, „Mistrz”, „Prawo miejsc wiecznych”, „Strażnik ziemi i Postrach podziemi”, jednoznacznie wskazują na wyznawaną przez św. Jana wiarę w bóstwo Chrystusa.

Podsumowując wnioski chrystologiczne z przeanalizowanych tekstów modlitw św. Jana, zawartych w krytycznym wydaniu dzieła Prochora i w manuskrypcie przechowywanym w Monasterze św. Jana Teologa w Chorze na Patmos, stwierdzić należy, że zarówno tytuł „Syn Boży”, jak i liczne określenia, często

nawiązujące do określeń Boga w Starym Testamencie, są wyznaniem niezachwianej wiary w bóstwo Chrystusa, Jego równość w naturze z Bogiem Ojcem i Duchem Świętym. Oznacza to, że są one zgodne z nauczaniem Pierwszego Soboru Nicejskiego, chociaż stwierdzenie bezpośredniej zależności, głównie ze względu na wątpliwości dotyczące daty powstania tego dzieła, nie wydaje się na podstawie znanych źródeł możliwe²⁵. Niemniej, należy przyjąć, że czytelnicy tego dzieła znaleźli w nim przyjęty na wspomnianym Soborze autentyczny wykład chrystologii i trynitologii bez jakichkolwiek śladów wahań.

Bibliografia

(wybór)

- Acta Joannis unter Benutzung von C. v. Tischendorf's Nachlass*, bearb. v. T. Zahn, Erlangen: Andreas Deichert 1880 (= Hildesheim 1975).
- Anqousa (Anthousa Monaches), 'Ο ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ διακόνου Προχόρου, I. M. Euaggelismoj Mhtroj Hgaphmenou, Aqhnai 1995.
- Baron A., Pietras H., *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. 1: (325–787). *Nicea I. Konstantynopol I. Efez. Chalcedon. Konstantynopol II. Konstantynopol III. Nicea II*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2002.
- Boxall I., *Patmos in the Reception History of the Apocalypse*, (Oxford Theology and Religion Monographs), Oxford: Oxford University Press 2013.
- Grüll T., *Patmiaka. Two Studies on Ancient Patmos*, (Eötvös — Füzetek 12; *Acts of John by his Disciple Prochorus: A Study on his Age and Relation to the Island of Patmos*), Budapest: Eötvös 1989.
- Guérin V., *Description de l'île de Patmos et de l'île de Samos*, Paris: Auguste Durand 1856.
- Junod E., Kaestli J.-D., *Acta Iohannis. Textus alii — Commentarius — Indices*, (Corpus Christianorum Series Apocryphorum 2), Turnhout: Brepols 1983.
- Junod E., Kaestli J.-D., *L'histoire des Actes apocryphes des apôtres du IIIe au IXe siècle: le cas des Actes de Jean*, (Cahiers de la Revue de Théologie et Philosophie 7), Genève–Lausanne–Neuchâtel: Faculté de Théologie de Lausanne 1982.
- Longosz S., *Nicejski symbol wiary*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2009, kol. 997–999.
- Melianos N., *Patmos. L'isola dell'Apocalisse*, Atene: Heli Photo Edition 2005.
- Papadopoulos A., *Monastero di S. Giovanni Teologo*, Patmos: Le Monastère de Saint Jean Le Théologien 1990.
- Pietras H., *Sobór Nicejski (325). Kontekst religijny i polityczny. Dokumenty. Komentarze*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2013.

²⁵ W pewnym fragmencie dzieła, opisującym dyskusję św. Jana na Patmos z miejscowym Żydem Karosem, czytamy w numerze 88–89 wydania krytycznego, że Apostoł „tłumaczył mu naukę o Synu Bożym, a także o Jego wcieleniu, męce, pogrzebaniu i zmartwychwstaniu, o Jego wniebowstąpieniu i o tym, jak zasiadł On po prawicy [Ojca], i o Jego przyszłym, strasliwym i chwalebny-m powtórnym przyjściu”. Słowa te bliskie są wyznaniu wiary podanemu przez Sobór.

- Schatz K., *Sobory Powszechnie. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tłum. J. Zakrzewski SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM 2001.
- Schermann T., *Propheten und Apostellegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwandter Texte*, (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 31), Leipzig: J.C. Hinrichs 1907.
- Sikora A.R., *Patmos — wyspa św. Jana. Miejsca związane z Apostołem znane z tradycji spisanych i ustnych*, (Biblioteka Szkoły DABAR 3), Rzeszów: Bonus Liber 2022.
- Sikora A.R., *Początki Kościoła na Patmos w świetle tradycji spisanej i ustnej*, w: *Kościół Chrystusowy w tradycji chrześcijańskiej*, red. P. Wygalałak, (Teologia Patrystyczna 20), Poznań: Pallottinum 2023, s. 53–75.
- Starowieyski M., *Dzieje Jana pióra Prochora (DzJPr)*, w: *Apokryfy Nowego Testamentu. Apostołowie, cz. 1: Andrzej, Jan, Paweł, Piotr, Tomasz*, red. M. Starowieyski, Kraków: Wydawnictwo WAM 2017, s. 346–408.
- Śrutwa T., *Nicejski Sobór I*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XIII, Lublin: TN KUL 2009, k. 990–991.
- Zahn T., *Einleitung*, w: *Acta Joannis unter Benutzung von C. v. Tischendorf's Nachlass*, bearb. v. T. Zahn, Erlangen: Andreas Deichert 1880 (= Hildesheim 1975), s. I–CLXXII.